

ПОЛИТОЛОГИЯ

УДК 32.1

DOI: 10.52754/16947452_2022_4_94

**ИМАМ САРАХСИЙДИН ДҮЙНӨБИЙ УКУК СИСТЕМАЛАРЫНА
ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

Кариев Айитмамат Акжолович, теол.и.д., ага окутуучу
k.aytmamat@gmail.com
Карабук университети
Карабук, Түркия

***Аннотация.** Адамзаттын тарыхында кайсыл гана коом болбосун, ал коомдо сөзсүз түрдө коомдук пикирдин негизинде пайда болгон, каада укугу же атайын жазылган укуктук система болгондугу чындык. Мусулмандардын укуктук системасы алардын ишеними, үрп-адаты, каада-салты, ырым-жырымы менен тыгыз байланышта болгон. Мусулмандар да өз алдынча мамлекеттик башкаруу системасын жана эл аралык укук системасын түптөй алышкан. Бул макалада, Имам Сарахсийдин мусулмандардын мына ушул укуктук системасын иретке келтириши, жадагалса, отуз томдук аль-мабсут аттуу эмгегинин кадимки кодификациялык мүнөздө жазып калтырышы, муну менен бирге, шарх аль-сияр аль-кабир аттуу атайын эл аралык укуктук мүнөздөгү маанилүү китебин жазышы, ушундайча азыркы күндөгү эл аралык укуктук системага өз салымын кошушу изилденмекчи.*

***Ачык сөздөр:** Имам Сарахсий, эл аралык укук, шарх аль-сияр аль-кабир, аль-мабсут, укук.*

ВЛИЯНИЕ ИМАМА САРАХСИЙ НА СИСТЕМЫ СВЕТСКОГО ПРАВА

Кариев Айитмамат Акжолович, д.теол.н.,
старший преподаватель
k.aytmamat@gmail.com
Университет Карабук
Карабук, Турция

***Аннотация.** Верно, что в истории человечества любое общество неизбежно имело обычное право или специально написанную правовую систему, основанную на общественном мнении. Правовая система мусульман была тесно связана с их верованиями, обычаями, традициями и обрядами. Мусульмане также смогли установить свою собственную систему правления и систему международного права. В этой статье, имам аль-Сарахсий регулирует эту правовую систему мусульман и даже пишет тридцатитомный труд «аль-мабсут» в обычном кодифицированном виде, а также важную книгу специального международного права «Шарх аль-Сияр аль-Кабир», и все будет изучен вклад дня в международную правовую систему.*

***Ключевые слова:** Имам Сарахсий, международный закон, шарх аль-сияр аль-кабир, аль-мабсут, юриспруденция.*

IMAM SARAKHSI'S EFFECT ON SECULAR LAW SYSTEMS

Kariev Aitmammat Akjolovich

Doctor of theological sciences, senior teacher

k.aytmamat@gmail.com

Karabuk University

Karabuk, Turkey

Abstract. *In the humanity history there was the custom or written law system in the control of society. And all these legal system was dominated on the public opinion. It was true that won't be able to deny. The legal system of Muslims was dominated to their beliefs, customs, traditions and rituals. Muslims were also established their law system of government and the system of international law. In this article, Imam al-Sarakhsiy regulates this legal system of Muslims, and even writes a thirty-volume work, al-mabsut, in the usual codified nature, as well as an important book of special international law, Sharkh al-Siyar al-Kabir. And finally, we'll research as Imam Sarakhsiy's influence on the modern international legal systems.*

Keywords: *Imam Sarakhsiy, international law, sharkh al-siyar al-kabir, al-mabsut, jurisprudence.*

Киришүү. Жергебизде актуалдуу талаш-тартышты жаратып жаткан диний иденттүүлүк маселеси, ар башка топтордун өздөрүнүн кызыкчылыктарынын негизинде ишке ашырылбашы, бул маселенин өзүбүздүн дүйнө-таанымыбызга, үрп-адатыбызга, каада-салтыбызга ылайыктуу түрдө чечилиши зарыл. Мына ушул максатта, Имам Сарахсийдин фикх, тактап айтканда, укук жана эл аралык укук түшүнүгүн, кыскача изилденип, элибизге тартуулоонун убагы келип турат. Бул илимий макалада, Имам Сарахсийдин өмүр-таржымалы, жазып калтырган эмгектери, эл аралык укук системасына кошкон салымы изилденмекчи.

Имам Сарахсийдин толук аты жөнү Абу Бакр Шамс аль-Аимма Мухаммед б. Ахмад Абу Сахл аль-Сарахсий деп аталат. Ал 400/1009-1010-жылы азыркы Түркмөнстандын Сарахс шаарында төрөлүп, [4, 23-б] 483/1090-жылы бул дүйнө менен кош айтышкан жана сөөгү Өзгөн шаарыбызга коюлган [13, 107-110-б]. Имам Сарахсийдин устаздары Шамс аль-Аимма ал-Халвайи (ө. 452/1060) жана Абу аль-Хасан (Хусейин) Рукн аль-Ислам Али б. Аль-Хусайн б. Мухаммед аль-Сугдий (ө. 461/1068) өңдүү, ошол доордун эң атактуу аалымдары болгон. Анын шакирттери Абу Бакр Мухаммед б. Ибрахим аль-Хасирий (ө.500/1107), Рукн аль-Дин Масуд б. Хусайн аль-К(у/а)шаний (ө.520/1126), Бурхан аль-Аимма Абдулазиз б. Умар б. Мааза (ө.536/1141), Усман б. Али б. Мухаммед аль-Б(и/а)йкандий (ө.552/1157), Абу Хафс Умар б. Хабиб (ө. ?), Махмуд б. Абдулазиз аль-Узжандий (Өзгөндий) (ө.1196) өңдүү аалымдар болгон. Имам Сарахсийдин чейрек кылымдык абак

жашоосу, [3, 5-б] анын жалпы мусулман коомчулугунун акы-укуктарын жана таламдарына кызмат кылуучу укуктук системаны курушуна себеп болгон [2, 142-143-б.]. Тактап айтканда, ал өзүнүн укук жана мамлекет түшүнүгүн толук ырастап алган соң, төмөндөгү аябай маанилүү китептерин жазып калтырган.

Имам Сарахсийдин бизге чейин жетип келген эмгектери.

Имам Сарахсий “аль-Мабсут”, “аль-Усул”, “Шарх аль-Сияр аль-Кабир”, “Шарх Зиядат аль-Зиядат (Нукад)”, “Шарх аль-Жамиъи аль-Сагир”, “Шарх аль-Жамиъи аль-Кагир”, “Шарх Китаб аль-Касб”, “Шарх Мухтасар аль-Тахавий”, “Сифат Ашрат аль-Саъат” өндүү, аябай баалуу укуктук мүнөздөгү эмгектерди жазып калтырган. Анын бул китептерин окуган соң, ханафий мазхабынын чыныгы укуктук мүнөзүн толук аңдап-түшүнүүгө, Ислам укуктук системасынын кадимки дүйнөбий укуктук системалардын арасында орун-очок табышын көрө аласыз [10, 125-138-б]. Анын жогорудагы эмгектери өзүнөн кийинки фукаха [11, 79-97-б] жана усулчуларга аябай чоң таасир жараткан [9, 24-б].

Имам Сарахсийдин эларалык укук системасына кошкон салымы.

Имам Сарахсийдин Өзгөн мунарасындагы бир бөлмөдө 479/1086-жылдын Зулкаъда айынын алгачкы күндөрүндө окуучуларына жаздыртып баштаган “Шарх аль-Сияр аль-Кабир” аттуу эмгеги бар. Бул китеп Имам Мухаммеддин “аль-Сияр аль-Кабир” аттуу эмгегин чечмелеген (шарх) китеп. Имам Сарахсий жогорудагы эмгегинин “аль-Шуруут” бөлүмүнө жеткенде абактан чыгарылган. Андан соң Ферганалык Амир Хасандын үйүнө барып, ошол жерде окуучулары менен чогуу китепти аягына чейин жазып чыгышкан [6, 186-б]. Менимче, Имам Сарахсий абакта жатса да, өз мамлекетиндеги ичара чыр-чатактарга туура багыт берүү максатында, [7, 152-б] мына ушул китепти жазган [8, 12-б]. Анткени, бул китептин маани-маңызы, мамлекеттер ортосундагы эл аралык мамилелер менен байланыштуу болгон [1, 5-б].

Мамлекеттердин ортосундагы эл аралык мамилелер маселесинде маанилүү орунга ээ болгондугунан, [12, 583–598-б] бул китеп 1241/1826-жылы Осмон Империясында, Даббагзаада Мехмед Муниб Айинтабий тарабынан түрк тилине которулуп, Стамбул шаарында басылып чыккан. Арапчасынын басылышы дээрлик бир кылымдан кийин гана жүзөгө ашкан. Балким, бул айырмачылык, эки элдин мамлекет түшүнүгүнүн эки башка болушунан болсо керек. Бул китепти тахкик кылууга бел байлаган аалым Салахуддин аль-Мунажжид болсо да, анын жарым калган иши Абдулазиз Ахмад тарабынан толукталган. Айинтабий, жогорудагы китепти түрк тилине

которуу менен гана чектелбестен, кыскача “Тайсир аль-Масир фи Шарх аль-Сияр аль-Кабир” деген аталышта, кыска-нуска абалда арапча хашия жазган.

Бул чыгарма болсо ЮНЕСКОнун (UNESCO) талабына ылайык, Мухаммед Хамидуллах тарабынан француз тилине оодарылып, Түркия Диянат Фонду тарабынан басылып чыгылган. Мунун өзү эле, азыркы Франциянын атуулдугун кийинчерээк алган мусулмандар менен француздардын ортосундагы солгундай түшкөн мамилени жөнгө салууда, оболу, мусулмандарга кандай гана таасирдүү болгонун, ошону менен бирге дүйнөлүк деңгээлде Имам Сарахсийдин тээ илгерки заманда эле эл аралык маселерди талкуулагандыгын далилдейт. Демек, ал ошол доордогу айткан пикирлери менен эле, азыркы күндөгү укуктук системаларга өз таасирин тийгизген. Анткени, аты аталган китепти колонузга алып көз чаптырганыңызда, чындыгында, Аз. Пайгамбардын (с.а.в.) доорунан тарта Имам Сарахсийге чейинки убакытта, мусулмандардын динди жеткизүү максатында жана фатх саясатынын негизинде, көптөгөн кайырдиндер менен ымаала түзүүгө, муну Ислам динин негизинде жүргүзүүгө мажбур болуп, акыр-аягында дүйнөбий укуктук системалардын арасында, кадимки Ислам укуктук системасын түзө алышкандыгына күбө болосуз.

Тайсир аль-Масир фи Шарх Сияр аль-Кабир китебинин түрк тектүү элдер үчүн маанилүүлүгүн айгинелеп, бул чыгарма азыркы түрк тилине “İslam Devletler Hukuku/Мусулман мамлекеттеринин эл аралык мамилелер укугу” деген аталышта, [5, 1-1845-б] М. Саид Шимшек жана Ибрахим Сармыш тарабынан которулган. Басылып чыккан күнүнөн тарта азыркы күнгө дейре, жогорудагы китеп аябай көп окулган китептердин арасынан орун алып, алкышка арзый турган китеп, чындыгында. Муну менен бирге, Имам Сарахсийдин бул китеби бир топ Европа өлкөлөрүндө да, университеттерде классикалык мааниге ээ, эл аралык булак катары окутулуп келет.

Корутунду. Булардын баары Имам Сарахсийдин бир гана Ислам укуктук системасына эле эмес, азыркы күндөгү эл аралык укук системасына да, чындыгында, зор салым кошкондугун айгинелейт. Ошону менен бирге, анын жазып калтырган “Шарх аль-Сияр аль-Кабир” аттуу, өзгөчө эл аралык укуктук мүнөзгө ээ болгон эмгеги, автордун бул тармакка ат көтөргүс чоң салым кошкондугунун далили болуп саналат. Имам Сарахсий жана анын аты аталган эмгеги, мына ушул перспективадан терең изилденип, атайын диссертациялар жакталып, терең мазмундуу эмгектердин жазылышы, замананын талабы.

Адабияттар

1. Сарахсий, Абу Бакр Мухаммед б. Ахмад б. Абу Сахл, *Шарх аль-Сияр аль-Кабир*, Бейрут: Даар аль-Кутуб аль-Илмийа, 1997, 11-17-б.
2. Сарахсий, Абу Бакр Шамс аль-Аимма Мухаммед, *Усул аль-Сарахсий*, Басмага Даярдаган: Абу аль-Вафа аль-Афганий, Бейрут: Даар аль-Кутуб аль-Илмийа, 1414/1993, 5-б.
3. Сарахсий, Шамс аль-Аимма Мухаммед б. Ахмад Абу Сахл, *аль-Мабсут*, Бейрут: 1398, 15-т, 142-143-б.
4. Mustafa Cevat Akşit, *Mebisûtu Serahsî (Mebisûtu Tercümesi)*, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2015, c. 1, s. 23.
5. İbrahim Sarmış-M.Sait Şimşek, *İslam Devletler Hukuku (Şerhü Siyeri'l-Kebir)*, Konya: Eğitaş Yayınları, 2000, 1-1845-б.
6. Ахмад б. Мустафа Ташкөбрузаада, *Мифтах аль-Саъада*, Каир: 2-т, 186-б.
7. Gafurov, B. G., *The rise and fall of Samanids*, New Delhi: Studies in Islam, 1968, 152-б.
8. Nelson Frye, Richard, *The Samanids*, Cambridge University Press, 1975, 12-б.
9. Кариев, Айтмамат, *Ислам укугу методологиясы*, Бишкек: Эконом принт, 2020, 24-б.
10. Kariiev, Aitmammat, “Karahanlılar Devrinde Yetişmiş Orta Asya Fukahası ve Onların İdaredeki Yeri”, *Mizânü'l-Hak İslâmî İlimler Dergisi*, Sayı: 6, 2018, ss. 125-138.
11. Кариев, Айтмамат, “Ханафий мазхабынын фуруъ аль-фикх жана усул аль-фикх жаатындагы негизги колдонмо адабияттары”, *Ош мамлекеттик университети Теология факультети илимий журналы*, 24/2018, 79-97-б.
12. Lewinstein, Keith, “Notes on Eastern Hanafite Heresiography”, *Journal of the American Oriental Society*, No: 114, 1994, ps. 583–598.
13. Nusret Çam, “Kırgızistan’ın Özkent Şehrinde Serahsî’ye Atfedilen Mezar”, *Erdem*, No: 54, 2009, ss. 107-110.